IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 24. Issue 01. Oktabr, 2026

RAQAMLI ASRDA YOSHLARNING KITOBXONLIK MADANIYATI: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

Omonjonov Behruz
Namangan TDYU huzuridagi yuridik litsey
https://doi.org/10.5281/zenodo.23452740

ANNOTATSIYA

Maqolada raqamli texnologiyalar sharoitida yoshlarning kitobxonlik madaniyati, bosma va elektron mutolaaning imkoniyatlari hamda cheklovlari nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Xalqaro hisobotlar va ilmiy tadqiqotlar asosida raqamli muhitda o‘qish savodxonligi, axborot manbalarini tanqidiy baholash va mutolaa jarayonida diqqatni boshqarish masalalari ko‘rib chiqiladi. Tahlil natijasida kitobxonlikni rivojlantirish uchun bosma va raqamli manbalardan maqsadga muvofiq foydalanish, ta’lim muassasalarida kitob muhokamalarini tashkil etish hamda axborot savodxonligini muntazam o‘rgatishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi. Maqola nazariy-tahliliy xarakterga ega; unda muallif tomonidan o‘tkazilgan so‘rovnoma yoki eksperiment natijalari taqdim etilmaydi.

Kalit so‘zlar: raqamli asr, kitobxonlik madaniyati, yoshlar, mutolaa, elektron kitob, o‘qish savodxonligi, axborot savodxonligi, tanqidiy fikrlash.

ABSTRACT

This article theoretically examines young people’s reading culture in the digital age, including the opportunities and limitations of print and digital reading. Drawing on international reports and research studies, it discusses digital reading literacy, critical evaluation of information sources, and attention management during reading. The analysis leads to practical recommendations for combining print and digital resources appropriately, organizing book discussions in educational institutions, and systematically developing information literacy. The article is a theoretical review and does not report original survey or experimental data.

Keywords: digital age, reading culture, youth, reading habits, e-books, reading literacy, information literacy, critical thinking.

АННОТАЦИЯ

В статье теоретически рассматривается культура чтения молодёжи в цифровую эпоху, включая возможности и ограничения печатного и цифрового чтения. На основе международных докладов и научных исследований анализируются цифровая читательская грамотность, критическая оценка источников информации и управление вниманием во время чтения. Предлагаются практические рекомендации по сочетанию печатных и цифровых ресурсов, организации обсуждений книг в образовательных учреждениях и систематическому развитию информационной грамотности. Статья носит теоретико-аналитический характер; результаты самостоятельного опроса или эксперимента не представлены.

Ключевые слова: цифровая эпоха, культура чтения, молодёжь, чтение, электронные книги, читательская грамотность, информационная грамотность, критическое мышление.

KIRISH

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi axborotni izlash, qabul qilish va undan foydalanish usullarini o‘zgartirmoqda. Internet, mobil qurilmalar va raqamli kutubxonalar bilim olish uchun yangi imkoniyatlar yaratdi. Shu bilan birga, tezkor kontent, bildirishnomalar va axborot oqimining ko‘pligi mutolaa uchun vaqt ajratish hamda murakkab matnni izchil o‘qish masalalarini dolzarb qilmoqda.

Kitobxonlik shaxsning dunyoqarashi, nutq madaniyati, lug‘at boyligi va mustaqil fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi. Zamonaviy sharoitda kitobxonlikni faqat bosma kitoblar soni bilan baholash yetarli emas. O‘quvchining matnni tushunishi, dalillarni tahlil qilishi, muallif pozitsiyasini aniqlashi va ma’lumot ishonchliligini tekshirishi ham muhim ko‘rsatkichlardir.

OECDning 21st-Century Readers hisobotida raqamli muhitda o‘qish savodxonligi fakt va fikrni farqlash, manbalarni taqqoslash hamda noto‘g‘ri yoki biryoqlama axborotni aniqlash ko‘nikmalarini ham qamrab olishi qayd etiladi [1]. UNESCOning 2023-yilgi Global Education Monitoring hisobotida esa ta’lim texnologiyalarining foydasi ularning mavjudligigagina emas, balki maqsadga muvofiq qo‘llanishi va ta’lim ehtiyojlariga mosligiga ham bog‘liqligi ta’kidlanadi [2].

Maqolaning maqsadi — raqamli texnologiyalarning yoshlar kitobxonlik madaniyatiga ta’siriga oid ilmiy manbalarni tahlil qilish, asosiy muammolarni tizimlashtirish va mutolaa madaniyatini rivojlantirishga doir amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqola nazariy-tahliliy tadqiqot sifatida tayyorlandi. Unda ilmiy adabiyotlar va xalqaro tashkilotlar hisobotlarini o‘rganish, qiyosiy tahlil, umumlashtirish hamda tizimli yondashuv usullaridan foydalanildi. Xususan, raqamli va bosma shaklda o‘qish natijalarini taqqoslagan meta-tahlillar hamda raqamli savodxonlikka bag‘ishlangan OECD va UNESCO materiallari ko‘rib chiqildi [1–5].

Tahlil uch yo‘nalishda olib borildi: birinchisi — raqamli mutolaaning imkoniyatlari; ikkinchisi — o‘qish savodxonligi va diqqat bilan bog‘liq ehtimoliy cheklovlar; uchinchisi — ta’lim muassasalari, oila va kutubxonalar darajasida qo‘llash mumkin bo‘lgan yechimlar. Maqolada mustaqil so‘rovnoma, intervyu yoki eksperiment o‘tkazilmagan. Shu sababli xulosalar empirik natija sifatida emas, mavjud manbalarga tayangan nazariy umumlashtirish va tavsiyalar sifatida talqin qilinishi lozim.

1. RAQAMLI MUHITDA YOSHLARNING AXBOROT ISTE’MOLI

Raqamli texnologiyalar o‘quvchilarga elektron kutubxonalar, ilmiy ma’lumotlar bazalari, ta’lim platformalari va ochiq resurslardan foydalanish imkonini beradi. Elektron matnda kerakli so‘zni qidirish, shrift o‘lchamini o‘zgartirish va materialni turli qurilmalarda ochish mumkin. Audiokitoblar esa ayrim sharoitlarda asar mazmuni bilan tanishishni qulaylashtiradi.

Biroq axborotga tez kirish uning chuqur o‘zlashtirilishini o‘z-o‘zidan ta’minlamaydi. Ijtimoiy tarmoqlardagi qisqa postlar va tez almashuvchi kontent bilan ko‘p shug‘ullanish mutolaa vaqtini

qisqartirishi mumkin. Bu holat barcha yoshlar uchun bir xil deb bo‘lmaydi: natija foydalanish maqsadi, matn turi, qurilma, o‘qish muhiti va shaxsiy odatlarga bog‘liq.

Shuning uchun muammoni texnologiyani mutlaq foydali yoki zararli deb baholash orqali emas, undan qanday foydalanilayotganini tahlil qilish orqali ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq. Ta’lim uchun mo‘ljallangan elektron matn bilan ko‘ngilochar, uzluksiz yangilanadigan kontentning vazifasi va o‘qish usuli bir xil emas.

2. BOSMA VA RAQAMLI MUTOLAANING IMKONIYATLARI HAMDA CHEKLOVLARI

2.1. Raqamli mutolaaning imkoniyatlari

Elektron kitoblar va raqamli kutubxonalar adabiyotlardan foydalanishni osonlashtiradi, ayniqsa bosma nashrlar kam bo‘lgan joylarda. Raqamli format qidiruv, izoh yozish, lug‘atdan foydalanish va materialni tez topish kabi qulayliklarni taqdim etadi. Onlayn kitobxonlik guruhlari va muhokamalar esa o‘quvchilarga o‘qilgan asar yuzasidan fikr almashish imkonini beradi.

Audiokitoblar ham mutolaa ekotizimining bir qismi bo‘lishi mumkin. Biroq tinglash va matnni ko‘z bilan o‘qish bir xil faoliyat emas; o‘quv maqsadi, matn murakkabligi va tinglovchining sharoitiga qarab format tanlanishi lozim. Eng maqbul yondashuv — bir formatni boshqasiga qarshi qo‘yish emas, balki ularning kuchli jihatlaridan maqsadli foydalanishdir.

2.2. Ilmiy tadqiqotlarda qayd etilgan cheklovlar

Bosma va raqamli matnni tushunish bo‘yicha tadqiqotlar bir xil xulosaga kelmagan. Delgado va hammualliflarining meta-tahlili ayrim sharoitlarda bosma matnni o‘qish tushunish natijalarida kichik ustunlikka ega bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatgan [3]. Clinton-Lisellning sistematik tahlili ham ekran orqali o‘qishda, ayniqsa axborot beruvchi matnlar bilan ishlaganda, tushunish natijalari biroz pastroq bo‘lishi mumkinligini qayd etgan [4].

Boshqa tomondan, 2024-yilda chop etilgan 37 eksperimental tadqiqotni qamrab olgan meta-tahlil bosma va raqamli o‘qishning umumiy natijalari o‘rtasida statistik jihatdan sezilarli farq topmagan; mualliflar natijalar matn, o‘quvchi va o‘qish sharoitiga qarab o‘zgarishini ta’kidlagan [5]. Demak, ilmiy dalillarni soddalashtirib, barcha raqamli o‘qish samarasiz yoki barcha bosma o‘qish ustun deb xulosa qilish to‘g‘ri emas.

Raqamli muhitdagi yana bir masala — manbaning ishonchliligini tekshirishdir. Internetda ilmiy asoslangan materiallar bilan bir qatorda, muallifi noma’lum, eskirgan yoki tekshirilmagan ma’lumotlar ham uchraydi. Shu sababli o‘quvchi muallifni, e’lon qilingan sanani, dalillarni va keltirilgan manbalarni tekshirishga odatlanishi kerak.

3. MUAMMOLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH YO‘LLARI

Manbalar tahlili asosida yoshlar kitobxonligi bilan bog‘liq muammolarni to‘rtta yo‘nalishda umumlashtirish mumkin. Birinchisi — mutolaa uchun muntazam vaqt ajratish qiyinligi. Ikkinchisi — ayrim vaziyatlarda matnni shoshilinch yoki yuzaki o‘qish. Uchinchisi — raqamli axborotning ishonchliligini baholash zarurati. To‘rtinchisi — sifatli kitoblar, qurilmalar va kutubxona xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarining hamma uchun bir xil emasligi [1; 2].

Birinchi tavsiya — kundalik mutolaa tartibini shakllantirish. O‘quvchi o‘z jadvalida kitob o‘qish uchun muntazam vaqt belgilashi, o‘qish paytida keraksiz bildirishnomalarni o‘chirishi va

har bir bo‘limdan so‘ng asosiy g‘oyani qisqacha yozib borishi mumkin. Natijani faqat o‘qilgan sahifalar soni bilan emas, matnni tushunish va fikrni asoslash qobiliyati bilan ham baholash lozim.

Ikkinchi tavsiya — ta’lim muassasalarida kitobxonlik klublari va matn muhokamalarini tashkil etish. O‘quvchilar asarning asosiy g‘oyasini, qahramonlar qarorini, muallif dalillarini va o‘z munosabatini muhokama qilishi mumkin. Bunday mashg‘ulotlarda fikrni dalil bilan asoslash, qarama-qarshi nuqtayi nazarni tinglash va manbaga qaytib tekshirish ko‘nikmalariga e’tibor qaratilishi kerak.

Uchinchi tavsiya — bosma va raqamli manbalardan uyg‘un foydalanish. Murakkab, uzoq yoki tahliliy matnlarni o‘qishda o‘quvchiga qulay formatni tanlash, elektron resurslardan esa qidiruv va qo‘shimcha materiallarni topish uchun foydalanish mumkin. Kutubxonalar bosma fondni saqlash bilan birga, qonuniy elektron resurslar va audiokitoblardan foydalanish bo‘yicha yo‘l-yo‘riq berishi maqsadga muvofiq.

To‘rtinchi tavsiya — axborot savodxonligini fanlararo ko‘nikma sifatida o‘rgatish. O‘quvchilarga bir mavzu bo‘yicha bir nechta manbani taqqoslash, fakt va fikrni farqlash, manba muallifi va sanasini tekshirish hamda dalillarning yetarliligini baholash topshiriqlari berilishi mumkin. Bu yondashuv o‘qish savodxonligini nafaqat adabiyot darslarida, balki boshqa fanlarda ham rivojlantiradi.

Beshinchi tavsiya — oila, maktab va kutubxona hamkorligini kuchaytirish. Oilada kitob haqida suhbatlashish, kitob almashish tadbirlari, mualliflar bilan uchrashuvlar va yoshlar uchun ochiq kitobxonlik klublari mutolaaga ijobiy munosabatni qo‘llab-quvvatlashi mumkin.

Oltinchi tavsiya — amalga oshirilayotgan tashabbuslarning natijasini muntazam baholash. Ta’lim muassasalari ixtiyoriy so‘rovlar, kitob muhokamalaridagi ishtirok va matnni tushunishga qaratilgan topshiriqlardan foydalanishi mumkin. Bunday baholashda ishtirokchilarning roziligi, shaxsiy ma’lumotlar maxfiyligi va natijalarni xolis talqin qilish ta’minlanishi kerak.

4. MUHOKAMA VA AMALIY AHAMIYAT

Ko‘rib chiqilgan manbalar raqamli va bosma mutolaa o‘rtasidagi munosabatni qarama-qarshi tanlov sifatida emas, o‘qish maqsadi va sharoitiga bog‘liq masala sifatida ko‘rish zarurligini ko‘rsatadi. Meta-tahlillarda kuzatilgan farqlar matn turi, o‘qish vaqti, qurilma va o‘quv vazifasiga qarab o‘zgarishi mumkin [3–5]. Shu sababli ta’lim siyosati yoki maktab amaliyoti faqat bitta formatni majburiy tanlashga emas, o‘quvchining matnni chuqur tushunishiga yordam beradigan sharoitlarni yaratishga qaratilishi lozim.

Maqolaning amaliy ahamiyati — kitobxonlikni rivojlantirish bo‘yicha takliflarni individual odatlar, ta’lim muassasasi faoliyati va axborot savodxonligi bilan bog‘lab berishidadir. Taklif etilgan choralarni amaliyotga joriy etishdan oldin mahalliy ta’lim muassasalarida sinovdan o‘tkazish va natijalarini alohida tadqiqot orqali baholash tavsiya etiladi.

Tadqiqotning cheklovi shundaki, maqola mavjud manbalarning nazariy tahliliga asoslangan va O‘zbekiston yoshlarining kitobxonlik odatlari bo‘yicha yangi empirik ma’lumotlarni o‘z ichiga olmaydi. Kelgusidagi tadqiqotlarda turli hudud va ta’lim bosqichlaridagi yoshlar o‘rtasida so‘rovnoma yoki intervyu o‘tkazish, shuningdek, matnni tushunish topshiriqlari yordamida bosma va raqamli formatlarni taqqoslash mumkin.

XULOSA

Raqamli texnologiyalar yoshlar uchun adabiyot va ta'lim resurslariga kirish imkoniyatini kengaytiradi. Shu bilan birga, axborot oqimining ko'pligi, diqqatni boshqarish va manba ishonchliligini tekshirish zarurati kitobxonlik madaniyatiga yangicha talablar qo'ymoqda.

Ilmiy manbalar bosma va raqamli mutolaaning samarasi o'qish sharoiti hamda matn xususiyatlariga bog'liq ekanini ko'rsatadi. Shuning uchun texnologiyalarni mutlaq rad etish yoki ularni barcha vaziyatlarda eng yaxshi vosita deb hisoblash o'rniga, maqsadga muvofiq va tanqidiy foydalanish tamoyili ustuvor bo'lishi kerak.

Yoshlar kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish uchun muntazam mutolaa odatini shakllantirish, kitob muhokamalarini yo'lga qo'yish, bosma va elektron manbalardan uyg'un foydalanish, axborot savodxonligini o'rgatish hamda oila va kutubxonalar hamkorligini kuchaytirish tavsiya etiladi. Mazkur takliflarning samaradorligi kelgusida mahalliy empirik tadqiqotlar orqali tekshirilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. OECD. (2021). 21st-Century Readers: Developing Literacy Skills in a Digital World. Paris: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/a83d84cb-en
2. UNESCO. (2023). Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education — A Tool on Whose Terms? Paris: UNESCO. https://www.unesco.org/gem-report/en/publication/technology
3. Delgado, P., Vargas, C., Ackerman, R., & Salmerón, L. (2018). Don't throw away your printed books: A meta-analysis on the effects of reading media on reading comprehension. Educational Research Review, 25, 23–38. https://doi.org/10.1016/j.edurev.2018.09.003
4. Clinton, V. (2019). Reading from paper compared to screens: A systematic review and meta-analysis. Journal of Research in Reading, 42(2), 288–325. https://doi.org/10.1111/1467-9817.12269
5. Li, M., & Yan, L. (2024). Which reading comprehension is better? A meta-analysis of the effect of paper versus digital reading in recent 20 years. Telematics and Informatics Reports, 14, 100142. https://doi.org/10.1016/j.teler.2024.100142
6. Carr, N. (2010). The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains. New York: W. W. Norton & Company.
7. Wolf, M. (2018). Reader, Come Home: The Reading Brain in a Digital World. New York: Harper.